

BİLİM ADAMI NEDEN BATI KÖKENLİ TERİMLERİ SEÇER?

Hamza ZÜLFİKAR

Önce bu soruyu birkaç paragraf içinde yanıtlamaya çalışayım. Türkçedeki terim kargaşasından, terimlerdeki istikrarsızlıktan, terim kitapları arasındaki farklı tercihlerden, farklı Türkçe karşılıklardan dolayı bilim adamı Batı kökenli terimleri seçer.

Bir başka sebep, öğrenim çağında elindeki kaynaklar Batı kökenli terimlerle yazıldığı için o da Batı kökenli terimleri kullanır. Öğrenim yıllarında dersine devam ettiği öğretim üyesinin kullandığı Batı kökenli terimlerden etkilenir.

Batı kökenli terimlerde istikrar gördüğü için eserini o terimlerle yazar. İçten Türkçeye bağlıdır ama terimler söz konusu olduğunda onların Türkçelerine ihtiyatla yaklaşır.

Batı kökenli terimlerin uluslararası olduğunu düşünen öğretim üyesi, kitaplarında, makalelerinde Batı kökenli terimlere yer verir. Türkçe terimlere ortaöğretim terimleri nazarıyla bakar.

Üniversitelerin tutumu da bunda etkilidir. Üniversiteleri yönetenlerin büyük bir bölümü Batı kökenli terimlerden yanadır. Bu da Batı kökenli terimleri kullanmada bir etkendir. Rektörlerin dekanların bir bölümü üniversitelerde Türkçe eğitimi gereksiz bulur. Onlar, bu eğitimi ekler, köklerle harcanan zaman olarak görür. İngilizce eğitim söz konusu olduğunda bunu küreselleşmenin bir gereği olarak değerlendirirler.

Türk gencine yabancı olan Batı kökenli bilim ve sanat dallarının terimlerini bir ders olarak okutmak, Türkçe karşılıklarının ne olabileceğini açıklamak yöneticilere, bilim adamlarına önerilse bunu gereksiz bulurlar.

Konunun bir başka boyutu, Türkçe terimler yerine Osmanlı Türkçesindeki karşılıklarını tercih etmek. Bu eğilim de bilim çevrelerinde sık olmasa bile devam etmektedir. *Eğretileme* 'yi ortaöğretim terimi sayar, yükseköğretimde *istiare* kullanır.

Bunlardan bazıları Türkçe kökenli terimin Türkçe karşılığını saçma, yapıca bozuk, anlamsız bulur, *sevkitabii* terimini kullanır bunun karşılığı olan *içgüdü* terimine dudak büker. Bu durum biraz da meslektaşların tutumundan kaynaklanır. Onların yıllar önce kuralsız buldukları *toplum*, *kuram*, *ilginç* ise bugün kullanımdadır. Keşke o tür kelime ve terimler başlangıçta *yazı*, *duygu*, *sayı*, *durak*, *açı* gibi dilin kurallarına göre türetilseydi. Dil uzmanları, Batı ve Doğu kökenli terimlere bulunmuş Türkçe karşılıkların yapısının bozuk bulup eleştirirken onların istenen anlamı çağrıştırmadığını savunurken yapıca doğru ve anlamca isabetli olan Türkçe terim önermediler. Böylece Türk bilim hayatı yabancılaşmaya başladı, yabancılaşma eğitim öğretimi zorladı. Öyle bir noktaya gelindi ki yükseköğrenime yön verenler, çıkar yolu yabancı dille eğitimde bulunmaya başladı.

Süreç ilgi çekici bir yola girdi. Cumhuriyet Dönemi boyunca Doğu kökenli terimlerden, ana dilden türetilmiş terimlere, buradan da Batı kökenli terimlere geçildi. *umde*'den *ilke*'ye, *ilke*'den *prensip*'e; *aksülamel*'den, *tepki*'ye *tepki*'den *reaksiyon*'a, *hakikat*'ten *gerçek*'e, *gerçek*'ten *realite*'ye, *müzmin*'den *süregen*'e, *süregen*'den *kronik*'e gidildi. Eski karşılığı *hâkim* idi *başat* önerildi, fazla ilgi görmedi, *baskın* öne çıktı, *baskın* kurallı uygun bir terimken bunun yerine bugün kimyada, biyolojide *dominant* tercih edilmektedir. Bu süreç, havayolu terimi *destinasyon*, spor terimi *skor*, tıp terimi *konsültasyon* biçiminde devam etmektedir.

Konunun akademik bir merkezce idare edilmemesi, bilim ve sanat adamlarının bir araya getirilememesi, birleştirici, inandırıcı, güvenilir kaynakların ortaya konmaması dildeki yabancılaşmayı azdırmıştır.

Türkçe terim kullandırmada, Türkçe terimlere özendirmede devletin dille ilgili bir yönlendirmesi, eğilimi veya koyduğu bir müeyyidesi yoktur. Keyfince, serbestçe terim kullanmayı demokratikleşmeyle açıklayanlar var.

Yukarıda belirttiğim konuları birçok kez *Türk Dili* dergisinde ve katıldığım kurultaylarda dile getirdim. Kitaplarımda yabancılaşmanın boyutunu yüzlerce örnekle açıklamaya çalıştım. Bilim ve sanat adamlarından veya devletin kültür kurumlarını yönetenlerden birisinin olumlu veya olumsuz

bir tepkisini almadım. Türk Dili ve Edebiyatı alanında yapılan sempozyumlarda dildeki yabancılaşmaya bir bölüm ayrılmaz. Esasen bu tür yazıları okuyan, bu tür konulara ilgi duyan da artık kalmadı. İnşaatlara, programlara, ürünlere verilen ve İngilizce yazımlarıyla kullanılan yabancı adlar artık kanıksanmıştır. Akıllı telefonlarla dile giren pek çok yabancı terim var. Bu telefonları pazarlayanların, bunlardan kazanç sağlayanların aklına kullandıkları yabancı terimlerin Türkçeleri gelmez.

Bir örnekle durumu ve yapılması gerekenleri açıklamaya çalışayım. Gelen de terim sözlüklerinde geçen *oksidasyon*, *redüksiyon* terimlerine Türkçe karşılık bulalım veya bulunmuş karşılıkları tartışalım. Türkçesi mi Batı kökenli biçimi mi daha çok tercih ediliyor, araştıralım dediğimizde böyle bir öneriye bugün ne kimse evet der ne bunun tartışılacağı bir mekân bulunur.

Bu iki örnekten hareket ederek biraz ayrıntıya girelim. Türk Dil Kurumunca 1963 yılında *Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu* yayımlanmış, orada *oksidasyon* için *yükseltgenme*, *redüksiyon* için de *indirgenme* karşılık olarak gösterilmiş. Bunu dikkate almayan bilim adamı eserinde *oksidasyon*'a, *redüksiyon*'a yer verir; *yükseltgenme*, *indirgenme* terimlerini esas alıp tanımını bu maddelerde vermez. Yalnızca bunlar değil *oksidan*, *oksidatif*, *redüktan* gibi türevler de kullanımdadır. Osmanlıcanın hâkim olduğu dönemde bilim adamı *tahmiz etme* sözünü *oksidasyon*'a, *irca*'etme sözünü *redüksiyon*'a karşılık olarak kullanmış. Cumhuriyet Dönemi'nde Türkçe karşılıkları bulunmuş, günümüzde ise bilim adamı yükseköğretimde Batı kökenli biçimlerini tercih etmiştir.

Yükseltgenme, *indirgenme* terimlerini tercih etmemenin acaba sebebi ne idi? Bu terimleri beğenmemeleri gerçekten bilimsel bir temele dayanıyor muydu? Bu terimlerin sıfatları olan *indirgen*, *yükseltgen* ötekilerine göre yapıcı daha mı doğrudu? Bu sorunu aşağıda biraz açmaya çalışalım.

50-60 yıldan bu yana bilinen *Yükseltgenme* (oksidasyon) *İndirgenme* (redüksiyon) terimleri bilim adamlarınca tercih edilmeyen iki terimdir. Tercih edenler Türkçelerinde tanım vermez, bunların Fransızcalarını, İngilizcelelerini esas alır, Türkçe karşılıklarını Fransızcalarına, İngilizcelelerine gönderir.

Türk dilinin dil bilgisi kitaplarını yazarlar addan eylem yapan *-ga* (*-ge*) ekinde söz etmezler. Bunu *-ır-ga*, (*-ir-ge*) biçiminde ele alırlar. Bunun sonucu olarak *-ga* (*-ge*) ekiyle yapılmış türetmeler özel olarak dil bilgisi kitaplarında işlenmez. Sayıları sınırlı olan Türkçe *-ır-ga*, (*-ir-ge*) ekinin

örneklerinden biri *yad-ır-ga-mak*'tır. “Yabancı” anlamında *yad* kelimesine getirilmiş. *Es-ir-ge-mek* bir başka örnektir. Bu durumda ek *-ır-ga (-ir-ge) indirgenme* (redüksiyon) teriminde *-dir-ge* biçiminde yer aldığı için kuruluş bakımından terim kuralsız bulunmuştur. *İn-dir-gen-me* biçiminde açılabilen bu terimde geçen *-gen* ekiyle eylem yapılamayacağı düşünülmüştür.

Yükseltgenme (oksidasyon) terimine gelince *yükseltmek* fiiline *gene-gen* eki getirilmiş diye kuralsız sayılmış. Oysa 1960'lı yıllarda bu türetmeleri *Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu*'na alan Türk Dil Kurumunun uzmanı ve onu uygun bulan o günün öğretim üyesi veya üyeleri *esirgemek, yadırgamak* fiillerindeki *-ır-ga (-ir-ge)* birleşik ekinin *-ga (-ge)* parçasından yararlanmış ve bunu fiil yapan bir ek sayıp üzerine dönüşlük eki olan *-n* çat ekini getirmiş, dolayısıyla bu *-ga-n- (ge-n-)* ekiyle kurulmuş *indir-ge-n-me, yüklet-ge-n-me* terimleri kurallı sayılmış.

Bu açıklamalar doğrultusunda *İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü* üzerinde çalışırken söz konusu terimler gündeme gelmişti. Toplantılarda sözlüğe *indirgenme, yükseltgenme* terimleri girdi, ancak *redüksiyon* teriminin tanımı *indirgenme* maddesinde değil *redüksiyon* maddesinde verildi. *Oksidasyon* maddesine gelince bunun aksi yapıldı; tanım *yükseltgenme* maddesinde yani Türkçesinde yer aldı. Beklen ise tanımların *Türkçe Sözlük*'te olduğu gibi *indirgenme, yükseltgenme* maddelerinde verilmesi, türevleri de dâhil tanımların Türkçelerinde yer almasıydı. Nitekim Türk Dil Kurumunun üç yayını olan *Biyoloji Terimleri Sözlüğü, Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü, Kimya Terimleri Sözlüğü* madde başlarında *indirgeme, yükseltgeme* terimlerini esas almış, tanımları yabancı karşılıklarında değil Türkçelerinde vermiş, *Türkçe Sözlük*'teki tutumu benimsemiş. Konuyla ilgili yazılan makalelere baktığımızda bunların Türkçelerine pek yer verilmiyor.

Türevlerine gelince *yükseltgen* (oksidan), *indirgen* (redükтан) terimlerinde yapıca, kuruluşça bir sorun yoktur. *-gen* eki fiillere gelir ve kelimeye “etkililik” katar. Dolayısıyla eserlerde *yükseltgen, indirgen* madde başı yapıp tanımlanmalıdır. Türk Dil Kurumunca yayımlanmış olan *İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü*'nde *redükтан* teriminin tanımı isabetli olarak *indirgen* maddesinde verilmiş ve *redükтан* maddesi *indirgen*'e gönderilmiş. *Yükseltgen* maddesine gelince bunun aksi yapılmış; tanım *oksidan*'da verilmiş.

Türk Dil Kurumunun yayını olan *Veteriner Hekimliği Terimleri Sözlüğü*'nde ise söz konusu terimler *oksidant, redükдан* olarak alınmış, hâlbuki *redükтан* biçimi tercih edilmeliydi. *Veteriner Hekimliği Terimleri*

Sözlüğü'nde tanımlar Türkçe karşılıklarında değil *oksidant*, *redükdant* maddelerinde verilmiş.

Yükseltgen ve *indirgen* bu yapılarıyla birer sıfattır. Türk Dil Kurumunun yayını olan *Kimya Terimleri Sözlüğü*'nde *yükseltgen* maddesine yer verilmemiş; *yükseltgen madde* terimi tanımlamış. Ayrıca bu sözlükte sıfatı yani *yükseltgen* maddesi de alınmalıydı. İndirgen maddesine gelince burada doğrudan *indirgen* madde başı yapılmış ve tanım isabetli olarak burada verilmiştir.

Terim sözlükleri hazırlanırken Türk Dil Kurumunun yayınları dikkate alınmalı. Yalnız *Orta Öğretim Terimleri Kılavuzu*'nda değil 2010 tarihinde yayımlanan *Türkçe Sözlükte* de *indirgeme*, *indirgemek*, *indirgen*, *indirgenebilir*, *indirgenebilirlik*, *indirgenme* terimleri esas alınmış. Bunun gibi *yükseltgeme*, *yükseltgemek*, *yükselgenme*, *yükseltgenmek* madde başı yapılmış yabancı kökenli karşılıkları alfabetik sırada yer almış, tanım için bu maddelere gönderme yapılmıştır.

İşin esasına bakıldığında yukarıda olduğu gibi sorunla her terim tek tek ele alınmalıdır. Alan uzmanlarının dilcilerle birlikte çalışıp tartışarak doğru yapıda, anlamı isabetli Türkçe terim üretmek, Batı kökenli terimlere Türkçe karşılıklar bulmak zor değildir. Bu çalışma Tıp terimlerini Türkçeleştirme çalışmalarında yapılıyor. Örnek olarak *kalp yetmezliği*, *kalp yetersizliği* terimlerindeki *yetmezlik* ve *yetersizlik* sözleri alanın öğretim üyeleriyle tartışılarak farklı iki terim olduğu açıklığa kavuşturulmuştu. Aynı terim *böbrek yetmezliği*, *böbrek yetersizliği* maddelerinde söz konusu edilmiş farklılıklar tanımlarında belirtilmişti.

İki binli yıllar içinde Türk Dil Kurumunun başlatılmış olduğu terim sözlükleriyle ilgili çalışmalar bir atılım olarak gündeme gelmişti. Terim Sözlükleri Çalışma Grupları oluşturulmuştu. Hazırlığı hâlâ sürdürülen *Tıp Terimleri Sözlüğü* ile *Diş Hekimliği Terimleri Sözlüğü* bu çalışma gruplarının alanı içindedir. *İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü* bu etkinliğin bir ürünü oldu. Kimya, tıp, ilaç konularında söz sahibi olan Prof. Dr. Erdem Yeşilada, Prof. Dr. Rahmiye Ertan, Prof. Dr. Cengiz Yakıncı, Prof. Dr. Bahar Tunçtan, Prof. Dr. Göknur Aktay, Prof. Dr. Yalçın Özkan, Prof. Dr. Ahmet Aydın, Prof. Dr. İlkey Küçükgüzel, Doç. Dr. Ayhan Savaş, Doç. Dr. Kemal Buharaloğlu'ndan oluşan bilim adamlarının yanı sıra bu çalışmada ben de üye olarak bulundum. Çalışmalar beş yıldan fazla sürdü. Türk Dil Kurumunun çatısı altında yapılan aylık toplantılarla söz konusu ürün yayımlandı ve

yeni baskısı da yapıldı. Ancak gönül arzu ederdi ki terim sözlükleri yayımlandıktan sonra bu çalışma belli süreler içinde yeniden ele alınsın, gelişmeler sözlüğe katılsın, Türkçe terimlere ağırlık verilsin, anlamca, yapıca isabetsiz olan terimler yeniden gözden geçirilsin, gerekirse alanla ilgili başka bilim adamları da bu gruplara dâhil edilsin. Bu önerim Türk Dil Kurumunca bugüne kadar yayımlanan *Biyoloji Terimleri Sözlüğü*, *Kimya Terimleri Sözlüğü*, *Veteriner Hekimliği Sözlüğü*, *Matematik Terimleri Sözlüğü*, *Malzeme Bilim ve Mühendisliği Terimleri Sözlüğü*, *Su Ürünleri Terimleri Sözlüğü*, *Otomativ ve Hafif Araç Terimleri Sözlüğü*, için de geçerlidir. Her yeni baskıda Türkçe karşılıklar bulmak, tanımları Türkçelerinde vermek, Türkçe karşılıklarını öne çıkarmak görevimiz olmalıdır. Yeni baskıları yapıldığında eklemeler, çıkarmalar yapılmalı bir dilciyle tartışma mümkün olmalıdır. Bunun için *Türkçe Sözlük* örnek alınabilir. Bu sözlüğün yıllar içinde birçok baskısı yapılmış, sözlük giderek büyümüş, daha da zenginleşmiş, düzeltmeler, eklemeler, çıkarmalar yapılmıştır. Terim sözlüklerinde de aynı yol izlenmelidir.

Burada bir hususu belirtmeden geçmeyelim. Terim sözlüklerini hazırlayanlar, yabancı dildeki karşılıklarına bakarak bütün türevlerini ele almaz. Bizde genel olarak en yaygın ve en sık kullanılan terim sözlüğe alınır, türevlerin bir bölümü sözlüğe girmez. Sözlüğe alınan bir yabancı terimin türevleri de gözetilmeli, Türkçeleri birlikte düşünülmelidir. Bir iki örnekle açıklamaya çalıştığım konu ortak çalışmayı ve bir birikimi gerektirir.

Bilim dallarının terimlerinde görülen yabancılaşma giderek daha da yoğunlaşmaktadır. Bilim ve sanat adamları devletin ilgili makamları bu gerçeği artık görmelidir.